

Talât Tekin ve Çağdaş Türk Runolojisi

Dmitriy Nasilov *
(Moskova)

Özet: Talât Tekin alanın ustalarından ders alarak yetişmiş, Türk dillerinin tarihi alanında çok iyi eğitim görmüş bir uzmandı. 1964 yılında yazdığı makaleyle eski Türk metnlerinin derin bir araştırmacısı olduğunu göstermiştir. Bu makalede *sizime* (size, benim) yerine vokatif-deploratif (acınma) ünlemi *esizim-e* (ne yazık!) okunması gerektiğini ispatlamıştır. Metinlerde çok sayıda bulunan bu formun anlaşılması ve okunması ile ilgili bu ispat Türkolojide bir dönüm noktası olup metinlerin içeriğine önemli bir açıklık getirmiştir. Bu bilimsel buluş, Tekin'in bu ünlemin *tüm kullanış* olgularını incelemesiyle mümkün olmuştur.

60'lı yıllarda A. Gabain'in dil bilgisini tamamlayacak ve eski Türk metnlerinin dil bilgisi yapısının kapsamlı bir şekilde tasvir edileceği çağdaş araştırmalara ihtiyaç duyuluyordu. Talât Tekin tarafından İngilizce olarak yazılan, 1968 yılında yayımlanan ve bilim dünyasına engelsiz erişebilen temel Runik metinlerin dilinin dil bilgisi bilim topluluğu tarafından ilgiyle ve memnunlukla karşılanmıştır.

Orhon Grameri'nde örnek olarak getirilen dil olgularının, neredeyse tüm kelime kullanışlarını kapsadığını görmekteyiz. Bunun için okuyucu her zaman belli bir ek, belli bir form, belli bir kelime hakkında kapsamlı bilgiler edinmektedir. T. Tekin'in kitabı Orhon yazıtlarının dil bilgisinin konusu olduğu eserlerde en çok atıfta bulunulan kitaptır.

Anahtar sözcükler: Talât Tekin, Eski Türk Yazıtları, Türk Runik Yazısı

Abstract: Talât Tekin learning from renowned scholars of his time was a very well educated expert of history of Turkic languages. An article he wrote in 1964 showed that how brilliant a researcher he was with a deep knowledge in

---

* Moskova, nadi1803@mail.ru

Old Turkic texts. In this article, he proved that the word, which had been read as *sizime* “to you, my” before, should be read as vocative-deplorative interjection *esizim-e* “what a pity!”. It was a turning point for Turcology and brought clarity to the contents of the texts as this form occurs several times. This scientific invention has been possible because he studied each and every occurrence of the word through the texts.

In sixties Turcologists were in need of a modern study to describe structure of Old Turkic texts comprehensively and complete A. Gabain’s grammar. The grammar of the language of runic texts written by T. Tekin in English in 1968 which could reach to academic world without any obstruction welcomed by the scientific society and attracted great attention. We see that examples of language forms given in *A Grammar of Orkhon Turkic* cover almost each and every occurrence of the word. This allows the reader to have comprehensive information about a certain suffix, form, word etc. Currently T. Tekin’s book is the most referenced book in works about grammar of Orkhon monuments.

Keywords: Talât Tekin, Old Turkic Inscriptions, Turkic runes

Türk dillerinin tarihi açısından genelde runik yazıtları olarak adlandırılan eski Türk alfabesiyle kaydedilen en eski Türk metinleri büyük bir önem taşımaktadır. Orhon ve Yenisey yazıtları, Orta Çağ döneminin Türk kavimlerinin dili ve hayatı hakkındaki ilk ve tek kaynaklar mahiyetindedir. İşte bu sebepten Orhon ve Yenisey yazıtları dil ve tarih açısından son derece önemlidir.

Hâlihazırda, birkaç nesil Türkologun gösterdiği çabalar sayesinde bahsi geçen yazılı eserlerin dil bilgisi yapısı tasvir edilip bir takım leksikografik bilimsel çalışmalarda yazıtların kelime dağarcığı toplanıp çözümlenmiş durumdadır.

Orhon ve Yenisey Runik yazıtlarının dili ile ilgili ilk dil bilgisi çalışması 1897 yılında W. Radloff tarafından yapılmıştır. Geçen 120 yıl içerisinde bu dilin dünya bilim adamlarının kabul ettikleri dil bilgisi yapısının kapsamlı bir şekilde tasvir edildiği birkaç önemli araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar arasında ilk önce hatırlatılması gereken T. Tekin (ilk baskı 1968), G. Aydarov (1971) ve A.N. Kononov (1980) tarafından yazılan eserlerdir. Ayrıca ansiklopedilere ve ders kitaplarına giren Orhon Yenisey yazıtları dilinin temel dil bilgisel kategorilerinin tasvir edildiği kısa bilgiler (A. Gabain, W.M. Nasilov, O. Pritsak, İ.A. Batmanov, İ.W. Kor-

muşın ve bşk.) önemini korumaktadır. Bunun yanı sıra Orhon Yenisey yazıtlarının dil bilgisi ve kelime yapısı ile ilgili çok sayıda makale çıkmıştır.

Sırf Orhon ve Yenisey yazıtlarının dil bilgisi ile ilgili kitapların yanı sıra «Eski Türk Dili» («Alttürkisch, Old Turkic») olarak adlandırılan dilin dil bilgisi ile ilgili kitaplar vardır. Eski Türk Dili kavramı, içerik açısından çok farklı olan, değişik alfabeler ile yazılan, değişik coğrafi alanlarda birkaç yüzyıl içerisinde yaratılan metinleri birleştirmektedir. Kronolojik olarak bu dönem «Eski Türklerin Devri» olarak betimlenmektedir. Bu dönemin sona erme noktası, Moğolların yayılma dönemi ve Cengiz Han İmparatorluğunun kurulması olarak kabul edilmektedir.

Bu tür ilk dil bilgisi kitabı A. Gabain tarafından yazılan *Alttürkische Grammatik* (ilk baskı 1941) olmuştur. Bu kitapta «Eski Türk Dili» iki grup olarak gösterilmiştir: 1) Runik yazıtların tüm eserleri; 2) Doğu Türkistan'dan gelen «Eski Uygur» dili ile yazılan eserler.

«Eski Türk Dili»'nin yeni dil bilgisi kitabı M. Erdal tarafından yazılan *A Grammar of Old Turkic* (2004) başlıklı temel bir çalışmadır. Bu çalışmada yukarıda belirtilen iki grup esere Karahanlı Devletinde yaratılan eserlerden oluşan üçüncü grup metinler de eklenmiştir.

Ama yine de ele alınan tüm dil malzemeleri için kronolojik sınır olarak Moğolların Orta Asya'yı kontrol ettiği bir dönem kabul edilmektedir.

Anılması gereken şu ki 1910 yılında dil kriterleri açısından tüm Türk dilli eserleri iki büyük döneme ve alana ilk ayıran W. Radloff olmuştur. Tüm Türk dilli eserleri 1) Moğol öncesi Doğu Asya'nın eski Türk dilli eserleri; 2) Moğol İmparatorluğu dağıldıktan sonra ortaya çıkan Orta ve Batı Asya ve Avrupa'nın orta Türk dilli eserleri olarak değerlendiren Radloff «Moğol Devletinin ortaya çıkması her iki dönem için doğal bir sınırdır» diye yazmıştır.

Yine W. Radloff, Göktürk Kağanlığında ve sonraki dönemlerde konuşulan dil, çağdaş dil bilimi ve toplum dil biliminin belirlediği kriterlere uygun olduğundan eski Türk eserlerindeki dilin yazılı edebi bir dil olduğunu gören ilk Türkolog olmuştur.

Bu kriterler arasında şunları kaydetmek gerekmektedir: 1) metinlerin sanatsal açıdan tamamlanmış olması, 2) stilistik çeşitlilik, 3) belli bir

derecede kendini gösteren dil normları, 4) metinlerin diyalekt üstü varlığı yani farklı diyalektlerin konuşurlarına yazılı eserler vasıtasıyla baş vurması, 5) metinlerin sanatsal ve dil geleneklerinin korunmasıyla birlikte bölgeye göre varyantlarının var olmasıdır.

XX. yüzyılın 50'li-60'lı yıllarında dünya Türkolojisinde karşılaştırmalı tarihsel araştırmalara, Türk dillerinin akrabalık ilişkilerinin belirlenmesine, Altayistik sorunlarına ilginin artmasıyla, eski tarih dönemleri, özellikle eski Uygur dönemi dâhil olmak üzere çeşitli tarih dönemlerine ait çok sayıda yazılı eserler yayımlanmaya başlamakta, Orta Asya bilim gezileri daha dinamik bir hal almakta, basılmış metinler ve metinlerin eski baskıları gözden geçirilmekteydi. Böylece doğal olarak A. Gabain'in dilbilgisini tamamlayacak ve eski Türk metinlerinin dilbilgisi yapısının kapsamlı bir şekilde tasvir edileceği çağdaş araştırmalara ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır.

Bunun içindir ki Talât Tekin tarafından İngilizce olarak yazılan, 1968 yılında ortaya çıkan ve bilim dünyasına engelsiz erişebilen temel Runik metinlerin dilinin dil bilgisi bilim topluluğu tarafından ilgiyle ve memnulukla karşılanmıştır. Bu çalışma T. Tekin'in California Üniversitesi'nde yaptığı bilimsel çalışmaların (1963–1965) sonucu olmuştur.

70'li yıllarda ABD'de çalışan Talât Tekin Türk dillerinin tarihi alanında çok iyi eğitim görmüş bir uzmandı.

İstanbul Üniversitesi öğrencisi olarak T. Tekin Türkoloji duayenlerinin derslerine katılabılmış, Türk Dil Kurumundaki bilimsel çalışmalarına Dil bilgisi Bölümü uzmanı olarak başlamış, ADB üniversitelerinde D. Sinor, N.N. Pope, O. Pritsak, J. Krueger gibi ünlü Altaistik uzmanları ile görüşebilmiş, Rusçanın temellerini biliyor olması sayesinde de Rus dilli Türkolojinin zengin bilimsel hazinesine girebilmiştir. Bütün bunlar, İkinci Göktürk Kağanlığında yaratılan beş en büyük yazıtın dil bilgisi üzerindeki başarılı çalışmalarının bilimsel temellerini atmıştır.

Tabii ki T. Tekin'in gramerinin belli bir ölçüde A. Gabain'in *Eski Türk Dili*'ni andırdığı, bilimsel temelinin yalnız beş metne dayalı olduğu açıktır ama bunun T. Tekin'in yaptığı çalışmanın formatının tez çalışması mahi-

yetinden ve statüsünden kaynaklandığını unutmamak gerekmektedir. Öbür taraftan bu sınırlı metin alanında yapılan çalışmanın da avantajları vardır.

Çağdaş yazılı eserlerin araştırma metodolojisinin, bu eserlerdeki her kelime kullanımının toplu istatistik incelenmesi temelinde kapsamlı araştırılmasını gerektirdiğine defalarca dikkat çekmiştik. *Orhon Grameri*'nde örnek olarak getirilen dil olgularının, neredeyse tüm kelime kullanışlarını kapsadığını görmekteyiz. Bunun için okuyucu her zaman belli bir ek, belli bir form, belli bir kelime hakkında kapsamlı bilgiler edinmektedir.

Tüm eski Runik metinlerin dili sınırsızdır, bu gerçeği basılmış metinler ile çalışan veya yeni bir eser deşifre eden her Türkolog kabul etmektedir.

T. Tekin 1964 yılında yazdığı makaleyle eski Türk metinlerinin derin bir araştırmacısı olduğunu göstermiştir. Bu makalede *sizime* (size, benim) yerine vokatif-deploratif (acınma) ünlemi *esizim-e* (ne yazık!) okunması gerektiğini ispatlamıştır. Metinlerde çok sayıda bulunan bu formun anlaşılması ve okunması ile ilgili bu ispat Türkolojide bir dönüm noktası olup metinlerin içeriğine önemli bir açıklık getirmiştir. Bu bilimsel buluş, Tekin'in bu ünlemin *tüm kullanım* olgularını incelemesiyle mümkün olmuştur ve böylelikle Tekin, varsayımın doğru olduğunu kanıtlamıştır [Kormuşin 2008: 250–251].

O yıllarda Petersburg (o zamanki adı Leningrad) Türkologları *Eski Türkçe Sözlüğü*'nü hazırladıktan sonra redaksiyon çalışmaları ile meşguldü, bunun için T. Tekin'in bu yeni okuyuşu sözlüğün yalnız bazı kısımlarında yansıtılmıştır, ayrıca bazı yazarlar ve redaktörler, bu formun geleneksel okunmasından vazgeçememişlerdir. Ama *Eski Türkçe Sözlüğü* (DTS) ve özellikle A. Aşnin ve S. Klaştorniy'in çabaları sayesinde T. Tekin'in bu önemli bilimsel icatı, Rusya Türkolojisinde destek bulmuştur.

İşte o zamandan beri yıllarca süren Talât Tekin ile bilimsel ve kişisel temaslarım başlamıştır. Biz ülkelerimiz arasında bilimsel malzemelerin serbest dolaşımı açısından çok engel olduğu zamanlarda bile sürekli olarak çalışmalarımızı ve gerekli Türkoloji eserlerini paylaşmıştık. 1971 yılında *Asya ve Afrika Halkları* dergisinde (№ 4) T. Tekin'in *Orhon Grameri* ile ilgili makalem çıkmıştı.

Orhon dil bilgisi hakkında çalışan T. Tekin, ele aldığı eserlerde bazı yerlerin okunmasına dair hipotezler kurmuştur ki bu hipotezler kitabı değerlendiren tüm makalelerde olumlu olarak karşılanmıştır. Hâlihazırda T. Tekin'in kitabı Orhon yazıtlarının dil bilgisi konulu eserlerde en çok atıfta bulunulan kitaptır.

Türkiye'ye döndükten sonra hayatının son yıllarına kadar karşılaştırmalı tarihsel sorunlar, Altayistik sorunları, leksikoloji, Türkçe dil bilgisi ve etimolojisi, Moğol dilleri araştırmaları gibi sorunları etraflı bir şekilde inceleyen Talât Tekin eski metinlerin dili üzerinde çalışmalara devam edip bu metinlerin Türkiye'de yayımlanması ile uğraşmış Yenisey ve Doğu Türkistan eserlerinin metinlerini de ele alırken kanıtların bazını genişletmiştir.

Bu çalışmaların sonuçlarını eserlerin ayrı kitap halindeki yayımlanması ve eski Türk metinlerinin dil bilgisinin toplanması ve genişletilmesi olarak görmekteyiz.

Orhon Yazıtları (1988 ve sonraki baskılar), *Irk Bitig* (1993) *Tunyukuk Yazıtı* (1994 ve sonraki baskılar), *Elegest Yazıtı* (1995), *Altınkök Yazıtı* (1997–1998), *Tariat Yazıtı* (1983) ve bşk. eserleri uzmanlar tarafından iyi bilinmekte ve yararlanılmaktadır.

T. Tekin her çalışmasında, yeni okuma varyantları, metinlerdeki ünlülerin okunması ile ilgili hipotezleri öne sürmekte, hâlâ konuşulan çeşitli Türk dillerinde, lehçelerinde ve başta Moğol dili olmak üzere başka Altay ailesi dillerinde eski kelimeler ile onların karşılıkları arasındaki ilişkileri tespit etmekte, kelimelerin dil bilimsel ve stilistik özelliklerini saptamaktadır.

G. Doerfer *Orhon yazıtları* kitabının ilk baskısına dair makalesinde (1988) T. Tekin'in teklif ettiği yeni bilimsel hipotezleri değerlendirirken önemli bir sonuca varmıştır. T. Tekin öne sürdüğü hipotezlerde ısrarcı bir tavır takınmayıp yeni bilimsel ispatların ortaya çıkması halinde daha yararlı bir varyantı kabul etmekteydi. Bunun için T. Tekin'in eserleri her zaman bilim topluluğunda büyük bir ilgi uyandırıp meslektaşları arasında bilimsel tartışmalara sebep olmuştur.

2000 yılında *Orhon Türkçesi Grameri* kitabı çıkmıştır. Hem T. Tekin'in hem de dünya Türkologlarının görüşleri ve yeni hipotezlerinin göz önüne alındığı bu kitap çeşitli Runik yazıtların malzemelerine dayalıdır.

Bu önemli eserin ortaya çıkmasında T. Tekin'in öğrencisi ve kitabın editörü Mehmet Ölmez'in çabalarını da anmak gerekir. O zamandan beri bugün elimizde tuttuğumuz ve tanıttığımız kitap dâhil *Orhon Türkçesi Grameri* kitabının birkaç baskısı çıkmıştır.

Orhon Türkçesi Grameri kitabının Türkoloji ve Türk dil bilimciliğinin gelişmesine katkılarını nasıl değerlendirebiliriz? Bu soruya şöyle cevaplar verilebilir:

Birincisi bu kitap ünlü Türk dil uzmanının Runik metinlerin dil bilgisi yapısı üzerinde yıllarca yaptığı çalışmaların sonucu mahiyetindedir. G. Doerfer'in söylediği gibi bu kitap «eski Türk metinlerinin bize bıraktığı bilmeceler»i çözmektedir, aynı zamanda kitapta daha çözümü bulunmayan, bir sonraki nesil Türkologlar için kalacak bilmeceler de tespit edilmiştir.

İkincisi Türkiye Türkolojisine eski Türk metinlerinin dil bilgisi alanında son derece profesyonelce yapılan bir eser kazandırılmıştır.

Üçüncüsü *Orhon Türkçesi Grameri* ve T. Tekin'in yayımladığı metinler, Türkiye üniversitelerinde Türk dillerinin tarihsel dil bilgisi dersleri için bilimsel bir platform oluşturmuştur.

Dördüncüsü *Orhon Türkçesi Grameri* kitabı, liselerde ve üniversitelerde eski Türk metinlerinin öğretilmesi ve öğrenilmesi için temel ders kitabı olmuştur. Bilimsel dil açısından anlaşılması zor olmayan bu kitap ana dilin tarihine ilgi duyanlar için gerçek bir hediye olmuştur.

Beşincisi T. Tekin'in *Orhon Türkçesi Grameri* kitabı çağdaş Türk dil bilimciliğinin geldiği seviyeyi gösterip bir sonraki nesil Türkologlar için başlama noktası olacaktır.